

Bożena Dobosik

Polskie Towarzystwo Diagnostyki Edukacyjnej

Rola Uniwersytetów Trzeciego Wieku w zaspokajaniu potrzeb edukacyjnych seniorów

Abstrakt

Głównym celem artykułu jest przedstawienie funkcji Uniwersytetów Trzeciego Wieku w Polsce – w szczególności edukacyjnej – w kontekście nasilającego się procesu starzenia społeczeństwa. Pokazano również, jak ważne jest zaspokajanie potrzeb edukacyjnych osób starszych oraz rolę UTW w tym procesie na podstawie analizy danych zastanych i badań ankietowych przeprowadzonych wśród słuchaczy Jagiellońskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku.

Wstęp

Jednym z globalnych współczesnych procesów jest starzenie się społeczeństw, czyli zmniejszenie się odsetka ludzi młodych i wzrost udziału osób starszych. W 2022 r. w Polsce ludność w wieku poprodukcyjnym (60+ dla kobiet i 65+ dla mężczyzn) stanowiła prawie jedną czwartą społeczeństwa (tab. 1).

Tabela 1. Zmiana struktury wieku ludności Polski (w %)

Wyszczególnienie	2000	2015	2022
Ludność w wieku przedprodukcyjnym	24,4	18,0	18,4
Ludność w wieku produkcyjnym	60,8	62,4	58,7
Ludność w wieku poprodukcyjnym	14,8	19,6	22,9
w tym: kobiety	10,1	13,4	15,1
mężczyźni	4,7	6,2	7,8

Na podstawie: Rocznik statystyczny RP 2005 i 2023, Rocznik demograficzny 2023, GUS, www.stat.gov.pl.

Jak wynika z prognozy GUS, w 2050 r. co trzeci mieszkaniec Polski będzie w wieku poprodukcyjnym (tab. 2). Kolejna prognoza GUS, do 2060 r., przewiduje, że przyjmując średnie warianty dzietności, migracji oraz trwania życia, nastąpi zmniejszenie liczby ludności Polski do 30,9 mln, w tym 10,1 mln ludzi, czyli 32,7%, będzie miało 65 i więcej lat.

Tabela 2. Prognozy zmian struktury wieku ludności Polski

Wyszczególnienie	2022	2050
Ludność w wieku przedprodukcyjnym	18,4	15,5
Ludność w wieku produkcyjnym	58,7	50,8
Ludność w wieku poprodukcyjnym	22,9	33,7

Na podstawie: Rocznik statystyczny RP 2023, Rocznik demograficzny 2023, GUS, www.stat.gov.pl.

Wraz ze starzeniem się społeczeństwa następował w Europie i Polsce rozwój organizacji seniorskich, a tematyka edukacji i aktywizacji seniorów stała się ważna dla organów samorządowych, państwowych, instytucji unijnych i organizacji międzynarodowych. W dokumentach Rady Europy oraz w raportach przygotowanych przez inne instytucje europejskie podkreśla się, iż wraz z rozwojem społeczeństwa opartego na wiedzy wzrasta ranga kształcenia ustawicznego. Zasada kompetencji, wiedzy dla wszystkich, uczenia się przez całe życie stanowi także ważny fundament strategii lizbońskiej (Borczyk i in., 2019). Wyróżniane są trzy wymiary kształcenia dorosłych: formalny, nieformalny i incydentalny. Jedną z form edukacji osób starszych w wymiarze nieformalnym są Uniwersytety Trzeciego Wieku, których ważnym celem jest włączanie osób starszych do systemu uczenia się przez całe życie (Halicki, 2014).

Pierwsza placówka dydaktyczna dla seniorów, nazwana Uniwersytetem Trzeciego Wieku, powstała w 1973 r. we Francji przy Uniwersytecie w Tuluzie. Jej twórcą był profesor prawa międzynarodowego i socjologii Pierre Vellas. W następnych latach w różnych krajach inicjowano powstawanie kolejnych organizacji tego typu, a już w 1975 r. utworzono Międzynarodowe Stowarzyszenie Uniwersytetów Trzeciego Wieku (AIUTA). Początkowo pojawiły się dwa modele tej instytucji: francuski i angielski. Model francuski charakteryzuje silna relacja z wyższymi uczelniami. Kładzie się w nim nacisk na „wysoki poziom działalności dydaktycznej i naukowo-badawczej oraz na zróżnicowanie form organizacyjnych, od pełnej integracji z wyższą uczelnią poprzez ścisłą współpracę”¹. Prowadzone zajęcia mają formę wykładów, warsztatów, seminariów, wycieczek, a kadre stanowią przede wszystkim pracownicy uczelni. Model brytyjski został oparty na pomocy wzajemnej słuchaczy UTW. Jego podstawowymi cechami są na ogół brak wsparcia ze strony uczelni i samopomoc jako główna metoda kształcenia oraz brak podziału na studentów i wykładowców. Program kształcenia w UTW może być tak szeroki, jak na to pozwalają jego ludzkie i finansowe zasoby². Polskie UTW często łączą modele francuski i angielski.

W przygotowaniu publikacji wykorzystano dwie metody: analizę danych zastanych i analizę ilościową (statystyczna analiza danych ilościowych z przeprowadzonych badań ankietowych oraz pozyskanych ze źródeł). Analiza danych zastanych dotyczyła kontekstu społeczno-demograficznego funkcjonowania UTW w Polsce oraz badań dotyczących ich roli w życiu seniorów, w kontekście potrzeb edukacyjnych. Do analizy wykorzystano dane GUS, raporty tematyczne, strony internetowe oraz literaturę przedmiotu. Badania ankietowe przeprowadzono wśród studentów Jagiellońskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku w maju 2024 r.

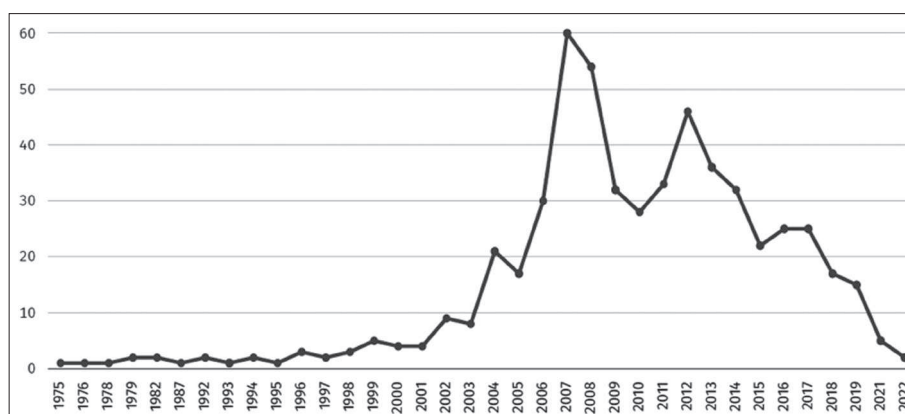
Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce i ich funkcje

Polska była trzecim krajem, po Francji i Belgii, w którym powstał Uniwersytet Trzeciego Wieku. W 1973 r. w ramach Podyplomowego Centrum Kształcenia Kadr Medycznych w Warszawie powołano Studium III Wieku. Jego założycielką oraz propagatorką idei Uniwersytetów Trzeciego Wieku w Polsce była

¹ Z. Hasińska, E. Tracz (2013) *Rola uniwersytetów trzeciego wieku w aktywnym starzeniu się*, „Nauki społeczne”, 1, s. 95.

² Tamże, s. 95.

prof. Halina Szwarz, doktor nauk medycznych zajmująca się gerontologią. W 1976 r. we Wrocławiu powstał drugi polski UTW, a trzeci rozpoczął działalność w 1977 r. w Opolu. W 1978 r. powstał UTW w Szczecinie, a w 1979 r. w Gdańsku, Łodzi i Poznaniu. Początkowo UTW funkcjonowały w strukturach uczelni wyższych głównie w dużych ośrodkach akademickich. Do XXI w. Uniwersytety Trzeciego Wieku rozwijały się w Polsce powoli. Największy wzrost ich liczby miał miejsce w latach 2005–2008 (rys. 1). W 2005 r. Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności zapoczątkowała systemowe wspomaganie ruchu UTW własnymi środkami, uruchamiając ogólnopolski i trwający kilka lat program „Uniwersytety Trzeciego Wieku”. Ponadto wiele osób, które ukończyły studia w latach sześćdziesiątych XX w., przeszło na emeryturę. Ta grupa osób poszukiwała nowych możliwości samokształcenia i rozwoju.

Rysunek 1. Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce według czasu powstania

Źródło: Uniwersytety Trzeciego Wieku w roku akademickim 2021/2022, GUS, Warszawa, Gdańsk 2023.

Szybki rozwój UTW w Polsce nastąpił również dzięki uruchomieniu wsparcia merytoryczno-finansowego, m.in. poprzez Rządowy Program na rzecz Aktywizacji Społecznej Osób Starszych czy utworzenie Ogólnopolskiej Federacji Stowarzyszeń UTW, mającej na celu wspieranie i reprezentowanie stowarzyszeń, które działają na rzecz osób starszych (Palma, 2021). W 2018 r. w Polsce istniało 640 Uniwersytetów Trzeciego Wieku, a w 2022 r. – 560. Zmniejszenie ich liczby spowodowane było m.in. zawieszeniem działalności przez część UTW z powodu pandemii.

Tabela 3. Zmiany liczby Uniwersytetów Trzeciego Wieku w Polsce

1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2012	2015	2018	2022
1	6	7	8	14	27	84	248	490	640	560

Na podstawie: Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce w roku akademickim 2017/2018, GUS, Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce w roku akademickim 2021/2022, GUS, Standardy działania uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce, 2019.

Obecnie UTW działają na terenie wszystkich województw, ale ich rozmieszczenie jest nierównomierne. W roku akademickim 2021/2022 najwięcej było ich w woj. mazowieckim (70), śląskim i kujawsko-pomorskim, a najmniej w woj. lubelskim, opolskim oraz podkarpackim (9).

Działalność Uniwersytetów Trzeciego Wieku w Polsce od 2015 r. jest objęta badaniami GUS. Definiuje on Uniwersytet Trzeciego Wieku jako jednostkę powołaną do działania w sposób zorganizowany i sformalizowany na rzecz seniorów. Cele działalności UTW mogą być różne, ale zawsze zawierają się w szeroko pojętej edukacji, aktywizacji i integracji. Podobnie formy zajęć powinny mieć charakter edukacyjny, aktywizujący lub integrujący słuchaczy. Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce działają jako samodzielne jednostki powołane dla prowadzenia działalności UTW lub w ramach działalności innych podmiotów.

Tabela 4. UTW według form organizacyjno-prawnych w roku akademickim 2021/2022

Forma organizacyjno-prawna UTW	Liczba UTW	% UTW
Stowarzyszenie UTW	264	47,8
Fundacja UTW	15	2,7
UTW działające w strukturze:		
uczelni (jako stowarzyszenie UTW)	24	4,4
uczelni (niebędące stowarzyszeniem)	79	14,3
organizacji pozarządowej innej niż UTW	31	5,6
domu, ośrodka kultury	100	18,1
centrum kształcenia ustawicznego	11	2,0
Inne formy	28	5,1
Razem	552	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Uniwersytety trzeciego wieku w roku akademickim 2021/2022*, GUS, Warszawa, Gdańsk 2023.

Źródła finansowania Uniwersytetów Trzeciego Wieku w Polsce także są różnorodne. W roku akademickim 2021/2022 UTW utrzymywały się głównie z opłat od słuchaczy: wpisowego, czesnego i opłat za zajęcia (63,8%), dotacji ze środków samorządowych (59,4%) oraz składek członkowskich (54,2%) (GUS, 2023). Zróżnicowane jest również główne przesłanie działalności UTW, czyli nadrzędna idea określająca jego charakter (edukacyjny, integracyjny, aktywizujący, samopomocowy lub regionalny) – tabela 5.

Tabela 5. UTW według głównego przesłania prowadzonej działalności (w %)

Wyszczególnienie	2017/2018	2021/2022
Edukacja osób starszych	51,1	31,9
Integracja osób starszych	35,4	14,9
Aktywizacja osób starszych	11,4	50,2
Samopomoc	1,2	2,0
Regionalność	1,0	1,1

Źródło: *Uniwersytety trzeciego wieku w roku akademickim 2021/2022*, GUS, Warszawa, Gdańsk 2023.

W ciągu pięciu lat zaszły w nim wyraźne zmiany. W roku akademickim 2017/2018 głównym przesłaniem była edukacja osób starszych (51% UTW) oraz integracja osób starszych (35%), natomiast w roku akademickim 2021/2022 aktywizacja osób starszych (50% UTW) i edukacja osób starszych (32%). Można przypuszczać, że główną przyczyną tych zmian była pandemia COVID-19.

W roku akademickim 2021/2022 łącznie do UTW uczęszczało 86 609 osób. Beneficjentami oferty edukacyjnej UTW były głównie kobiety (83,8%), osoby w wieku 60–79 lat (82,9%), z wykształceniem średnim (48,9%) lub wyższym (35,3%) i mające status emeryta (88,6%). Taki skład słuchaczy wskazuje na problem braku odpowiedniej reprezentacji klas niższych oraz mężczyzn³.

Tabela 6. Słuchacze UTW według wieku w roku akademickim 2021/2022

Grupa wiekowa	% słuchaczy	Grupa wiekowa	% słuchaczy
49 lat i mniej	1,9	70–79	41,9
50–59	5,5	80–89	9,0
60–69	41,0	90 lat i więcej	0,6

Źródło: *Uniwersytety trzeciego wieku w roku akademickim 2021/2022*, GUS, Warszawa, Gdańsk 2023.

UTW istniejące w Polsce starają się pełnić wiele funkcji jednocześnie i dlatego przeważają modele mieszane. Żeby przyciągnąć jak największą liczbę osób i spełnić ich oczekiwania, UTW starają się łączyć naukę, wolontariat, wspomaganie, upowszechnianie wiedzy gerontologicznej, rekreację osób starszych i rozwijanie ich zainteresowań. W efekcie trudno jest mówić o czystych modelach UTW w Polsce. A. Kobylarek uważa, że

[...] w zależności od siły związku z jakąś uczelnią wyższą – będziemy mieć większe nastawienie na poznanie i edukację lub rekreację – jeżeli mówimy o UTW luźno związanych z uczelniami lub w ogóle niezwiązanych, zakładanych i prowadzonych przez liczne stowarzyszenia. UTW, które są afiliowane przy uczelniach, lub te, które stanowią jednostki organizacyjne w strukturze administracyjnej szkoły wyższej, dążą do upowszechniania wiedzy na bardzo wysokim poziomie. Wykładowcami i nauczycielami w takich instytucjach są z reguły czynni lub emerytowani nauczyciele akademicy, prowadzący własne badania naukowe, którzy dzielą się ze starszymi studentami swoimi najnowszymi osiągnięciami i odkryciami naukowymi. Cały proces kształcenia jest podporządkowany niezależnym uczonym- tak jak w każdym normalnym uniwersytecie, stąd też wydaje się, że takie właśnie instytucje najpełniej realizują ideę uniwersytetu⁴.

Zauważa również, że charakter wspólnoty akademickiej w UTW jest zawsze funkcją możliwości, jakie stwarzają środowiska lokalne.

³ P. Sałustowicz (2020) *Społeczne wykluczenie a edukacyjne potrzeby seniorów* [w:] K. Faliszek, S. Pawlas-Czyż (red.), *Socjologia bez granic. O naukowej tożsamości działań na rzecz człowieka i jego środowiska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 300.

⁴ A. Kobylarek (2010) *Uniwersytety Trzeciego Wiek jako kanał transferu wiedzy i informacji* [w:] W. Horyń, J. Maciejewski (red.), *Nauczyciel andragog we współczesnym świecie*, „Acta Universitas Wratislaviensis”, 3216, s. 367.

W miastach o tradycji akademickiej z reguły istnieje duży wybór kadry profesorskiej, która podejmuje się działalności na rzecz seniorów. W mniejszych miejscowościach istnieją lokalne autorytety, które często stają się *spiritus movens* całej akcji lub patronami wspomagającymi duchowo i intelektualnie. UTW w mniejszych miejscowościach, często nie posiadając dobrych wzorców, koncentrują się na aktywności rozrywkowej i rekreacyjnej⁵.

Dla Heleny Hrapkiewicz ważne jest, by rolę Uniwersytetów Trzeciego Wieku rozważać zarówno z punktu widzenia jednostki, jak i całego społeczeństwa, którego jednostka jest członkiem. Do roli UTW z punktu widzenia jednostki zaliczyła ona m.in:

- integrację z grupą rówieśniczą, rozszerzenie zakresu kontaktów społecznych;
- rozwój wiedzy i doskonalenie umiejętności praktycznych i dyspozycji osobowościowych;
- rekreację i rozrywkę, sprzyjających zmniejszeniu stresu i wypełnianiu czasu wolny;
- satysfakcję, lepszą samoocenę;
- poprawę kondycji fizycznej, promocję zdrowego stylu życia;
- rozbudzenie nowych zainteresowań.

Z kolei do roli UTW z punktu widzenia społeczeństwa zostały zaliczone:

- współpraca międzypokoleniowa oraz współpraca z jednostkami takimi jak świetlice terapeutyczne, fundacje, stowarzyszenia;
- zmiana społecznego wizerunku starości dzięki wysłaniu do społeczeństwa komunikatu: „Aktywność w życiu nie kończy się wraz z odejściem na emeryturę”⁶.

Najczęściej realizowane przez Uniwersytety Trzeciego Wieku obszary tematyczne przedstawia tabela 7.

Tabela 7. Wykłady i seminaria zorganizowane przez UTW według najczęstszych obszarów tematycznych w roku akademickim 2021/2022

Wyszczególnienie	%
Kultura i sztuka	13,7
Ekonomia	13,6
Informatyka i komputery	11,6
Medycyna, zdrowie i kulinaria	10,1
Nauki przyrodnicze, turystyka, geografia	9,7

Źródło: *Uniwersytety trzeciego wieku w roku akademickim 2021/2022*, GUS, Warszawa, Gdańsk 2023.

⁵ Tamże, s. 367.

⁶ H. Hrapkiewicz (2009) *Uniwersytety trzeciego wieku jako jedna z form kształcenia osób starszych*, „Chowanna”, 2, s. 210.

Rola Uniwersytetów Trzeciego Wieku w zaspokajaniu potrzeb edukacyjnych seniorów – przegląd badań

Uczenie się przez całe życie ma duży wpływ na proces starzenia się. Osoby, które uczestniczą w tym procesie, łatwiej dostosowują się do zachodzących zmian również w starszym wieku. Łagodniej przechodzą proces stawiania się seniorem. Dzięki edukacji seniorzy przyswajają i aktualizują wiedzę oraz umiejętności (Markiewicz-Patkowska i in., 2019). Edukacją seniorów, w tym w Uniwersytetach Trzeciego Wieku, zajmowali się między innymi: Białożył (2017), Halicki (2009, 2013), Hasińska, Tracz (2013), Palma (2021), Pikuła (2014), Sałustowicz i in. (2020), Woźniak-Chojnacka (2015), Zych (2012). O Uniwersytetach Trzeciego Wieku pisali: Borczyk i in. (2014), Fabiś, Konieczna-Woźniak (2022), Hrapkiewicz (2009), Kobylarek (2010), Marcinkiewicz (2012).

Zaspokajanie potrzeb edukacyjnych osób starszych ma wiele funkcji, np. rozszerza kompetencje ogólne, rozwija wiedzę specjalistyczną, jest czynnikiem samorozwoju. Z edukacji czerpią korzyści zarówno sami uczący się, jak i całe społeczeństwo (Halicki, 2014). Dla Katarzyny Białożył edukacja jako proces całościowy pozwala człowiekowi w różnych fazach rozwojowych na „aktywne bycie w społeczeństwie”, zaspokajanie potrzeb wyższego rzędu, wszechstronny rozwój, a tym samym prowadzi do wzrostu poczucia samooceny i satysfakcji życiowej. Proces uczenia się w czasach permanentnej zmiany jest wymogiem zarówno rozwoju jednostki, jak i społeczeństwa. Według niej szczególnego znaczenia nabiera edukacja w okresie dorosłości i starości. Ważne jest aktualizowanie wiedzy oraz pozyskiwanie umiejętności pozwalających na przystosowanie się do licznych zmian, które przypisane są tym okresom⁷. Edukacja pozwala oddziaływać na człowieka starszego w sposób holistyczny, zasięg doświadczeń edukacyjnych bowiem nie jest ograniczany żadnymi formalnymi ramami. To człowiek decyduje, na ile pozwoli „edukacji zmienić swoje życie”, swój sposób myślenia i postrzegania, doświadczania oraz odczuwania⁸. Potrzeby edukacyjne seniorów mogą dotyczyć m.in. zdrowia, rozwoju nowych umiejętności, języków, kształcenia w nowych technologiach. Zych (2012) zwraca uwagę, że działalność UTW adresowana jest do „społecznej elity”.

Na elitarność polskich UTW wyraźnie wskazują następujące fakty: w roku akademickim 1999/2000 tą formą edukacji w całej Polsce objętych było około 7200 osób w wieku 60 lat i powyżej, przy czym liczba osób w tym wieku w Polsce w 2000 r. wynosiła 6,45 mln, zatem UTW w Polsce objęły zaledwie 0,1% tej subpopulacji. W kolejnych latach sytuacja nieznacznie się poprawiła. W 2018 r. słuchaczami 640 UTW było 113,2 tys. osób, czyli 1,1% ludności w wieku 60+, natomiast w 2022 r. odpowiednio 86,6 tys., czyli 0,9%. Dodać należy, że większość słuchaczy UTW w roku akademickim 2021/2022 legitymowała się wykształceniem średnim (48,9%) lub wyższym (35,3%).

⁷ K. Białożył (2017) *Znaczenie aktywności edukacyjnej osób starszych w adaptacji do emerytury* [w:] N. Pikuła, I. Świtłała (red.), *Etyczne i społeczne wymiary pracy*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków, s. 104.

⁸ Tamże, s. 107.

Ważne badania wśród 114 słuchaczy Uniwersytetów Trzeciego Wieku we Wrocławiu przeprowadzili Wróblewska i Błaszczuk (2012). Zapytali oni seniorów o motyw podjęcia studiów na UTW. Chęć poszerzenia wiedzy i utrzymania sprawności intelektualnej wskazało 81,5% osób, a ponad połowa badanych (55,2%) powiedziała, że celem było utrzymanie więzi z osobami z tej samej grupy wiekowej. Połowa badanych stwierdziła, że dzięki uczestnictwie w zajęciach rozbudziły się u nich nowe zainteresowania lub mieli okazję rozwinąć te już istniejące. Tylko 7,8% odpowiedziało, że aktywność w ramach Uniwersytetu Trzeciego Wieku nie wpłynęła na rozwinięcie ich wiedzy. Wśród badanych przeważały kobiety (68,4%). Większość ankietowanych mieściła się w przedziale wiekowym 60–79 lat (97,3%)⁹. Najchętniej wybieranymi przez ankietowanych formami zajęć były: wykłady (94,7%), lektoraty (63,1%) i wycieczki (39,5%). Badacze twierdzą, że starość może być wspaniałym, prawdziwie „złotym” okresem życia, w którym dzięki ustawicznej edukacji poprawiają się funkcje intelektualne i zwiększa się zakres kompetencji seniora. Udowodnili to badani, deklarując m.in. chęć brania udziału w różnych formach zajęć proponowanych przez UTW. Uzyskane wyniki świadczą o znacznym zainteresowaniu dotyczącym otrzymywanej na UTW wiedzy teoretycznej i praktycznej¹⁰.

Z badań M. Sulik (2022) wynika, że współczesne seniorki i współcześni seniorzy to grupa coraz chętniej korzystająca z oferty edukacyjnej, co w dużej mierze związane jest z docenianiem przez nich wartości intelektualnych. Najstarsi seniorzy doceniają edukację i jej znaczenie, gdyż niejednokrotnie nie dane im było realizowanie potrzeb intelektualnych w młodości, natomiast najmłodszy seniorzy już doświadczyli rozbudzenia potrzeb intelektualnych i aktywnie korzystając z oferty edukacyjnej stworzonej z myślą o ich potrzebach i oczekiwaniach, wpisując się w ideę uczenia się przez całe życie (*long life learning*)¹¹. Przedstawiła ona m.in. refleksje słuchaczy i słuchaczek UTW w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Przykładowe odpowiedzi dotyczące zaspokajania potrzeb edukacyjnych:

Na liczne wykłady biegłam z radością, by po powrocie podzielić się z domownikami ciekawymi wiadomościami. Opanowałam język niemiecki na tyle, że mogłam poruszać się za granicą, gdzie właśnie urodziły się moje wnuki. Dzieci są dwujęzyczne i mam z nimi doskonały kontakt.

Wykład traktuję jako cenny początek, punkt startowy do dalszych własnych poszukiwań i zgłębiania tematów, do rozbudzenia zainteresowań problematyką często bardzo odległą od dotychczasowej: tej zawodowej i tej hobbistycznej – po prostu coś nowego i to z najlepszego źródła.

Miło zaskoczyła mnie różnorodność spotkań – począwszy od wykładów ogólnych i tematycznych (np. historia sztuki, historia Kościoła) przez naukę języków obcych, malarstwo [...]. Przez wszystkie lata, a jest ich już 21, dowiedziałam się bardzo wiele ciekawych rzeczy, o których nie miałam przysłowiowego zielonego

⁹ I. Wróblewska, J. Błaszczuk (2012) *Uniwersytety Trzeciego Wieku jako instytucja aktywizująca osoby starsze*, „Nowiny Lekarskie”, 81, 1, s. 32.

¹⁰ Tamże, s. 34.

¹¹ M. Sulik (2022) *Uniwersytet trzeciego wieku w obliczu potrzeb „patchworkowo-kolażowej” starości* [w:] „Edukacja Dorosłych”, t. 87, nr 2, s. 88.

pojęcia, pogłębiłam wiadomości z różnych dziedzin, np. geografii, biologii, medycyny, wspomnianej historii sztuki i historii Kościoła, astronomii (szczególnie po wizycie w Planetarium Śląskim), psychologii i wielu innych.

[...] Co UTW zmienił w moim życiu? Poszerzył horyzonty. Dał inne spojrzenie na rzeczy dotąd oczywiste¹².

W 2016 r. firma ProVision Solutions przeprowadziła badania, których celem było sportretowanie polskiego ruchu Uniwersytetów Trzeciego Wieku, ale także odpowiedź na pytanie, czy i jak UTW wpływają na swoich słuchaczy i w jaki sposób można wspierać te instytucje lub osoby chcące budować ruch senioralny¹³. W ramach badań przeprowadzono m.in. 10 grup fokusowych ze studentami Uniwersytetów Trzeciego Wieku w Bolesławcu, Bydgoszczy, Gniewie, Makowie Podhalańskim, Mińsku Mazowieckim, Nowej Rudzie, Nowym Sączu, Ostrzeszowie, Skoczowie i Słupsku, np. w celu poznania motywacji słuchaczy do korzystania z oferty UTW. Wynika z nich, że głównymi motywami są: chęć aktywności fizycznej (73,3%), chęć aktywności kulturalnej (72,7%) oraz chęć zdobywania wiedzy i nowych umiejętności (69,0%)¹⁴.

W latach 2018–2019 przeprowadzono badania potrzeb edukacyjnych seniorów na czterech UTW – trzech w Poznaniu i jednym w Lesznie (Sałustowicz i in., 2020). Objęły one m.in.:

- analizę programów UTW (założono, że profil programu może być ważnym czynnikiem motywującym seniorów do udziału);
- socjodemograficzne profile uczestników;
- ocenę tych programów z perspektywy uczestników oraz propozycje zmian;
- rozpoznanie motywacji seniorów do uczestnictwa w takich programach¹⁵.

Wszystkie badane UTW reprezentują według badaczy model francuski. Zajęcia prowadzone są w formie typowej dla tego modelu (wykłady, warsztaty, kursy, seminaria, wycieczki i zajęcia ruchowe). Akademicki charakter badanych UTW podkreśla wysoki udział wśród wykładowców nauczycieli akademickich, a dominującą formę stanowią wykłady oraz zajęcia w sekcjach (zwłaszcza językowe i ruchowe)¹⁶. W badaniach ankietowych wzięło udział 387 słuchaczy UTW, z których 79,4% stanowiły kobiety. Wiek ankietowanych wahał się od poniżej 60 do powyżej 75 lat, a najliczniejszymi grupami wiekowymi były 70–74 lata (23,3%) i 64–66 lat (22,6%). Ponad połowa ankietowanych miała wykształcenie wyższe i w przeszłości zajmowała stanowiska kierownicze.

W badaniu przyjęto typologię McClusky'ego obejmującą: 1) potrzebę radzenia sobie; 2) potrzeby ekspresywne; 3) potrzeby wspierania; 4) potrzeby wywierania wpływu; 5) potrzeby transcendentne. Potrzeba radzenia sobie obejmuje potrzebę samodzielnego i samowystarczającego życia, jak również zdolności pozwalające

¹² Tamże, s. 85–87.

¹³ Raport z badania Rola Uniwersytetów Trzeciego Wieku w procesie aktywizacji kulturalnej seniora (2016), ProVision Solutions, Kraków, s. 4.

¹⁴ Tamże, s. 33.

¹⁵ P. Sałustowicz, B. Gorzyńska-Bittner, M. Kokociński, A. Prysłowska-Kamińska (2020) *Potrzeby edukacyjne seniorów a uniwersytet trzeciego wieku*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, s. 54.

¹⁶ Tamże, s. 92.

na właściwe funkcjonowanie w społeczeństwie. Cechą charakterystyczną potrzeb ekspresywnych jest traktowanie wieku senioralnego jako okresu w życiu umożliwiającego powrót do pasji, zainteresowań i uczestnictwa w życiu społecznym w obszarach do tej pory pomijanych ze względu na brak czasu lub możliwości. Potrzeby wspierania obejmują pragnienie pomagania innym w rozwiązywaniu problemów i wykonywaniu zadań. Potrzeby wywierania wpływu dotyczą sfery pragnień dokonywania pozytywnych zmian w funkcjonowaniu społeczeństwa, czyli zaangażowanie się w sprawy publiczne i problemy społeczne. Potrzeby transcendentne obejmują potrzeby głębszego zrozumienia sensu życia, zastanowienia się nad całym dotychczasowym życiem oraz nad swoim stosunkiem do religii.

Wyniki analizy programów UTW w roku akademickim 2018/2019 pod względem proponowanych tematów zajęć pokazały ich silne skoncentrowanie na zaspokajaniu potrzeb ekspresywnych i potrzeb radzenia sobie. Wyniki badań (analizy programów edukacyjnych oraz ankiet przeprowadzonych wśród słuchaczy) ujawniły, że przyjęte przez badaczy potrzeby seniorów w zakresie wiedzy i umiejętności przydatnych w życiu codziennym oraz potrzeba samo-realizacji i kontaktów społecznych są bardzo dobrze zaspokajane na badanych Uniwersytetach Trzeciego Wieku. Natomiast pozostałe trzy potrzeby według kategorii McClusky'ego: społecznej aktywności na rzecz środowiska lokalnego i aktywności obywatelskiej (np. wnoszenie petycji do władz), umiejętności niesienia pomocy innym (np. opieka nad chorymi zależnymi) oraz refleksji nad sensem życia, nad tym, co dobre i co złe – są zaspokajane w znacznie mniejszym stopniu¹⁷. Przy każdej potrzebie edukacyjnej uczestnicy UTW byli też proszeni o dokonanie oceny roli UTW w jej zaspokajaniu z uwzględnieniem składających się na nią wyróżnionych elementów. W przypadku potrzeby radzenia sobie wyróżnione zostały następujące elementy: 1) zachowanie jak najdłużej samodzielności w codziennym życiu; 2) ćwiczenia fizyczne, sport; 3) organizacja czasu wolnego; 4) ochrona zdrowia; 5) świadome korzystanie z ofert konsumenckich; 6) informatyka, internet; 7) znajomość prawa. Najwyżej oceniana była rola UTW jako umożliwiającego zachowanie samodzielności w codziennym życiu. Wysoko oceniany był także UTW jako propagator kultury fizycznej w rozumieniu relacji między kondycją fizyczną a samodzielnością. Na trzecim miejscu znalazła się organizacja czasu wolnego, a na czwartym – zdrowie. Ostatnie dwa wymiary, czyli informatyka i prawo, nie są – zdaniem respondentów – w sposób w pełni zadowalający realizowane przez UTW¹⁸. Wszyscy respondenci czterech badanych UTW, choć uwypuklali znaczenie ofert i programów edukacyjnych, zdecydowanie podkreślali, że najważniejszym powodem uczestnictwa jest zarówno samorealizacja, jak i przebywanie w otoczeniu innych ludzi¹⁹.

J. Maćkowicz i J. Wnęk-Gozdek (2016) przeprowadziły badania nad transformacją autopercepcji starszych kobiet i ich funkcjonowania pod wpływem aktywności edukacyjnej w UTW. Głównym celem analizy było rozpoznanie procesu zmiany w zakresie postrzegania siebie i przeżywania własnej starości pod wpływem aktywności związanej z uczestnictwem w zajęciach Uniwersytetu

¹⁷ Tamże, s. 101–102.

¹⁸ Tamże, s. 177.

¹⁹ Tamże, s. 91.

Trzeciego Wieku. Dążono do ustalenia, czy i jak zmienia się percepcja własnej starości pod wpływem aktywności edukacyjnej. Badaniami objęto słuchaczki UTW w Uniwersytecie Pedagogicznym im. KEN w Krakowie (obecnie Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej). Z badań wynika, że w wymiarze poznawczym daje się zaobserwować u słuchaczek UTW swoisty „głód wiedzy” i motywację do zgłębiania jej tajników. Okazało się, że poruszana na wykładach tematyka stymuluje je do uzupełniania i poszukiwania dalszych informacji:

[...] tak jest po każdym wykładzie, że ja wychodzę z jakimiś otwartymi pytaniami w głowie i później poszukuję odpowiedzi (K7). Głównym źródłem wiedzy stają się książki i internet: zajęcia podpowiedziały nowe tytuły książek wartych przeczytania, skłoniły do poszukiwań nowych aktywności, miejsc wartych zobaczenia (K1); Po zajęciach każdy temat sprawdzam w encyklopedii (K4); Jeżeli tematyka wykładów mnie zainteresowała, zaczynam czytać książki na ten temat lub poszukiwać w internecie szerszych wiadomości (K6)²⁰.

Jagielloński Uniwersytet Trzeciego Wieku – jego historia, struktura i badania potrzeb edukacyjnych słuchaczy

Jagielloński Uniwersytet Trzeciego Wieku jest pozawydziałową jednostką organizacyjną Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 1982 r. decyzją Senatów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Medycznej powołano międzyuczelniane studium, którego celem było propagowanie wiedzy wśród osób starszych oraz profilaktyka procesu starzenia się. Krakowski UTW (taką nazwę nosił początkowo) był ósmą jednostką edukacyjną w Polsce z ofertą skierowaną do seniorów. Obecnie jako cel działalności JUTW uznaje się upowszechnianie kształcenia ustawicznego wśród osób powyżej 60. roku życia poprzez:

1. systematyczne pogłębianie wiedzy i umiejętności z zakresu różnych dziedzin nauki,
2. szerzenie profilaktyki zdrowotnej,
3. umożliwianie spędzania w sposób aktywny wolnego czasu,
4. rozwijanie sprawności fizycznej uczestników JUTW,
5. wspieranie działania, kół zainteresowań prowadzonych przez słuchaczy lub specjalistów z różnych dziedzin²¹.

Uczestnikiem JUTW może być każda osoba, która ukończyła 60. rok życia, legitymująca się minimum średnim wykształceniem. Kształcenie w JUTW trwa 3 lata, a po rocznej przerwie można ponownie ubiegać się o bycie jego słuchaczem. W JUTW działa Rada Naukowo-Programowa, w której skład wchodzi: dyrektor JUTW, pracownicy UJ merytorycznie związani z programem kształcenia w JUTW oraz przedstawiciele uczestników JUTW. W Jagiellońskim Uniwersytecie Trzeciego Wieku realizowany jest autorski program kształcenia. Student-senior wybiera w każdym roku jeden główny kierunek nauki, a dodatkowo – zgodnie ze swoimi zainteresowaniami – zajęcia fakultatywne, warsztaty, kursy językowe i inne. Oferta edukacyjna jest systematycznie modyfikowana, dostosowywana do oczekiwań studentów i możliwości organizacyjnych

²⁰ J. Maćkiewicz, J. Wnęk-Gozek (2016) *Transformacja starszych kobiet pod wpływem oddziaływań edukacyjnych uniwersytetu trzeciego wieku – studium przypadku*, „e-mentor”, 2 (64) s. 51–52.

²¹ Regulamin JUTW.

jednostki. W okresie pandemii JUTW prowadził zajęcia zdalne. Zostały one pozytywnie przyjęte przez słuchaczy. Po pandemii wykłady na kierunkach głównych oraz zajęcia w ramach kursów dodatkowych (poza kursami językowymi i warsztatami) mają formę hybrydową. W roku akademickim 2023/2024 kierunkami głównymi z cotygodniowymi wykładami były: historia sztuki, historia i kultura Krakowa, Chiny – historia, kultura, społeczeństwo oraz orientalistyka. Słuchacze mogli również wybierać uczestnictwo w 11 urсах dodatkowych (amerykanistyka, architektura, astronomia, filmoznawstwo, kosmetologia, kulturoznawstwo, muzykologia, politologia, psychologia, religioznawstwo, smartfony – warsztaty, teatrologia, warsztaty informatyczne) oraz kursach językowych z języka angielskiego, francuskiego, niemieckiego, włoskiego i chińskiego. W roku akademickim 2023/2024 JUTW liczył 700 słuchaczy: 250 – na historii sztuki, a na pozostałych trzech kierunkach po 150. Kadre nauczycieli tworzą pracownicy uczelni. Dodatkowe zajęcia, które nie są ujęte w stałym harmonogramie, prowadzą różni specjaliści, np. prawnicy, lekarze czy pracownicy muzeów.

W badaniu ankietowym przeprowadzonym w maju 2024 r. wzięło udział 95 osób (13,6% słuchaczy JUTW). Najwięcej wypełniło ankietę słuchaczy historii sztuki (40%), a najmniej z kierunku Chiny – historia, kultura, społeczeństwo (13,7%). Najwięcej ankietowanych (40%) uczestniczy w zajęciach na JUTW 2–3 lata, ale prawie co czwarty badany 6 i więcej lat. Link do ankiety zamieszczono na stronie internetowej JUTW. Strukturę płci i wieku badanej grupy przedstawia tabela 8.

Tabela 8. Struktura płci i wieku badanej grupy słuchaczy JUTW (w %)

Struktura płci		Struktura wieku	
kobiety	92,6%	60–65	28,4%
		66–70	41,1%
mężczyźni	7,4%	71–75	24,2%
		76 i więcej lat	6,3%

Źródło: opracowanie własne.

Podobnie jak w innych UTW, w Jagiellońskim Uniwersytecie Trzeciego Wieku dominują liczbowo kobiety w przedziałach wiekowych 66–70 i 60–65 lat. Wyróżnia JUTW bardzo duży odsetek osób z wyższym wykształceniem.

Tabela 9. Wykształcenie i miejsce zamieszkania badanej grupy

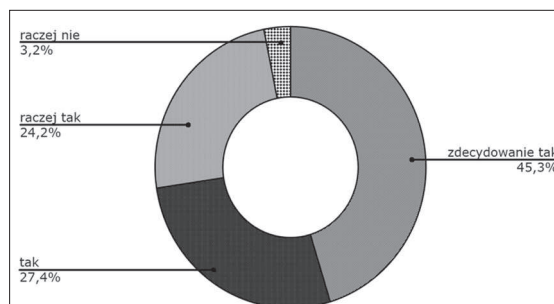
średnie ogólnokształcące	8,4%	Kraków	84,2%
średnie zawodowe	12,6%	inne miasto	11,6%
wyższe	78,9%	wieś	4,2%

Źródło: opracowanie własne.

Dla badanej grupy głównymi motywami uczestnictwa w zajęciach w ramach JUTW były:²²

- A. chęć poszerzenia wiedzy i utrzymanie sprawności intelektualnej – 96,8% (92 osoby),
- B. chęć zdobycia nowych umiejętności – 38,9% (37 osób),
- C. zagospodarowanie wolnego czasu – 29,5% (28 osób),
- D. poznanie innych osób w podobnym wieku – 21,15% (20 osób),
- E. pozbycie się poczucia osamotnienia – 3,2% (3 osoby),
- F. inne – 2,2% (2 osoby).

Badanie potwierdziło tezę przedstawioną przez Jerzego Halickiego (2014), że „z punktu widzenia osób starszych, najbardziej pożądane jest uczenie się jako sposób zachowania i rozwijania aktywności intelektualnej, co zgodnie z teorią aktywności prowadzi do większego zadowolenia z życia”²³. Zdecydowana większość ankietowanych uważa, że oferta edukacyjna JUTW jest zgodna z ich oczekiwaniami – prawie trzy czwarte (69 osób) odpowiedziało *zdecydowanie tak* lub *tak*.

Rysunek 2. Ocena oferty edukacyjnej JUTW

Źródło: opracowanie własne.

Ocena oferty edukacyjnej różni się na poszczególnych kierunkach głównych (tab. 10). Nie ma natomiast wyraźnej zależności między czasem uczestnictwa w zajęciach na JUTW a oceną oferty edukacyjnej.

Tabela 10. Zadowolenie z oferty edukacyjnej JUTW według kierunków głównych

Kierunek główny	Liczba ankiet	Oferta edukacyjna jest zgodna z moimi oczekiwaniami				Razem odpowiedzi zdecydowanie tak i tak	%
		zdecydowanie tak	tak	raczej tak	raczej nie		
Historia sztuki	38	22	9	8	-	31	81,6
Historia i kultura Krakowa	23	10	6	6	1	16	69,6
Orientalistyka	21	7	5	7	2	12	57,1
Chiny – historia, kultura...	13	4	6	3	-	10	76,9
Razem	95	43	26	23	3	69	72,6

Źródło: opracowanie własne.

²² Ankietowani mieli wskazać dwa główne motywy z podanej listy lub podać własne.

²³ J. Halicki (2014) *Zaspokajanie potrzeb edukacyjnych jako czynnik aktywnego starzenia się* [w:] P. Szukalski, B. Szatur-Jaworska (red.), *Aktywne starzenie się. Przeciwdziałanie barierom*, Uniwersytet Łódzki, Łódź s. 146.

Ankietowani poproszeni byli również o wskazanie zmian w ofercie edukacyjnej JUTW uwzględniających ich potrzeby edukacyjne. Przedstawiło je 41 osób (43% ankietowanych), a najczęściej proponowanymi zmianami były:

- zmiany dotyczące kierunków głównych, m.in. zwiększenie ich liczby, wprowadzenie nowych kierunków, np. historii Polski, historii Europy, przywrócenie kierunku psychologia i judaistyka;
- wprowadzenie zajęć z nauk przyrodniczych, np. dotyczących ekologii, współczesnych problemów środowiskowych, zmian klimatu, genetyki, botaniki, geologii;
- więcej zajęć ruchowych;
- więcej wycieczek i wyjść do muzeów, nawiązujących do tematów wykładów.

W tym punkcie ankiety zamieszczano także informacje zawierające ocenę działalności JUTW i jego oferty edukacyjnej, np.:

Edukacja jest świetnie przygotowana. Doskonale trafia w moje zainteresowania, dzięki czemu poszerzam swoją wiedzę i rozwijam się. Proponuję tylko więcej wycieczek i wyjść z przewodnikami.

Więcej wycieczek tematycznych, bo te dotychczasowe były bardzo ciekawe, ale trudno się było na nie zapisać ze względu na ograniczoną liczbę miejsc. Poza tym oferta jest interesująca. Widać duży nakład pracy i zaangażowanie ze strony osób zarządzających UTW.

Podsumowanie

Wielu badaczy uważa że edukacja osób starszych pozwala im uzyskać większą samoświadomość, a tym samym kontrolę nad swoim życiem. Przyczynia się do zmiany myślenia o własnej starości, co ma bezpośrednie przełożenie na zmianę stylu życia. Ten rodzaj aktywności przede wszystkim zapobiega zanikowi funkcji i zdolności poznawczych. Jedną z form edukacji osób starszych w wymiarze nieformalnym są Uniwersytety Trzeciego Wieku, których ważnym celem jest włączanie osób starszych do systemu uczenia się przez całe życie. Uczestnictwo w zajęciach poprawia kondycję umysłową, psychiczną i fizyczną osób starszych, wpływając na ich samopoczucie, zadowolenie i lepsze funkcjonowanie w codziennym życiu.

W roku akademickim 2021/2022 funkcjonowało w Polsce 560 UTW, z których oferty korzystało ok. 87 tys. seniorów. Z literatury przedmiotu i przeprowadzonych badań na JUTW wynika, że jednym z ważnych (często najważniejszym) motywów uczestnictwa w zajęciach w ramach UTW jest chęć poszerzenia wiedzy i zachowanie sprawności intelektualnej. Badania Sałustowicza i in. (2020) potwierdziły, że UTW najbardziej zaspokajają potrzeby seniorów w zakresie wiedzy i umiejętności potrzebnych w życiu codziennym oraz potrzebę samorealizacji i kontaktów społecznych. Funkcja edukacyjna UTW jest wysoko oceniana przez ich słuchaczy. Należy podkreślić, że Uniwersytety Trzeciego Wieku nie skupiają się tylko na przekazywaniu wiedzy, ale także na kompleksowej aktywności życiowej człowieka, wzmacniając jego samoocenę i poczucie własnej wartości.

Bibliografia

- Barczyk W., Nalepa W., Knapik B., Knapik W. (2019) *Standardy działania uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce*, Ogólnopolska Federacja Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wiek, Nowy Sącz.
- Białożył K. (2017) *Znaczenie aktywności edukacyjnej osób starszych w adaptacji do emerytury* [w:] N. Pikuła, I. Światała (red.), *Etyczne i społeczne wymiary pracy*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- Fabiś A., Konieczna-Woźniak R. (2022) *Polski fenomen uniwersytetów trzeciego wieku*, „Exlibris Biblioteka gerontologii społecznej”, 22, s. 55–78.
- Halicki J. (2009) *Edukacja w starości jako działanie poprawiające jakość życia seniorów*, „Chowanna”, 2, s. 203–212.
- Halicki J. (2014) *Zaspokajanie potrzeb edukacyjnych jako czynnik aktywnego starzenia się* [w:] P. Szukalski, B. Szatur-Jaworska (red.), *Aktywne starzenie się. Przeciwdziałanie barierom*, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 142–151.
- Hasińska Z., Tracz E. (2013) *Rola uniwersytetów trzeciego wieku w aktywnym starzeniu się*, „Nauki Społeczne”, 1 s. 91–102.
- Hrapkiewicz H. (2009) *Uniwersytety trzeciego wieku jako jedna z form kształcenia osób starszych*, „Chowanna”, 2 s. 203–212.
- Kawińska M. (2018) *Aktywność edukacyjna seniorów a koncepcja aktywnego starzenia*, „Studia Socialia Cracoviensia”, 10, s. 45–57.
- Kobyłarek A. (2010) *Uniwersytety Trzeciego Wiek jako kanał transferu wiedzy i informacji* [w:] W. Horyń, J. Maciejewski (red.), *Nauczyciel andragog we współczesnym świecie*, „Acta Universitas Wratislaviensis”, 3216, s. 365–371.
- Kozerska A. (2013) *Obiektywne środowisko edukacyjne seniorów w Polsce*, „Edukacja Dorosłych”, 2.
- Kula E., Pękowska M. (2022). *Kształcenie całożyciowe w perspektywie europejskiego programu na rzecz umiejętności*, „Edukacja Dorosłych”, 2, s. 45–60.
- Maćkiewicz J., Wnęk-Gozek J. (2016) *Transformacja starszych kobiet pod wpływem oddziaływań edukacyjnych uniwersytetu trzeciego wieku – studium przypadku*, „e-mentor”, 2 (64), s. 45–55.
- Malec Rawiński M., Zakowicz I. (2018) *Renesans czy zmierzch uniwersytetów trzeciego wieku? Refleksje i wnioski z realizacji projektu: „UTW: Uczyć – Tworzyć – Wspierać”*. Rocznik Andragogiczny, t. 25, s. 141–156.
- Markiewicz-Patkowska J., Pytel S., Olesniewicz P., Tyszkiewicz R. (2019) *Rola uniwersytetów trzeciego wieku w kształtowaniu jakości życia seniorów i zarządzania czasem*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanas. Pedagogika”, s. 81–92.
- Palma A. (2021) *Uniwersytet trzeciego wieku – uczy, integruje i aktywizuje*, „Folia Oeconomica Acta Universitas Lodzensis”, 6/357 s. 39–54.
- Pikuła N. (2014) *Senior w centrum oddziaływań edukacyjnych*, „Przegląd Pedagogiczny”, 2, s. 130–139.
- Pikuła N. (2020) *Działalność edukacyjna uniwersytetów trzeciego wieku w czasie pandemii* [w:] Wyzwania dla edukacji w sytuacji pandemii COVID-19, Biblioteka Instytutu Spraw Społecznych Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN, Kraków, s. 179–190.
- Prognoza ludności na lata 2023–2060*, GUS, Warszawa 2023, www.stat.gov.pl.
- Raport z badania Rola Uniwersytetów Trzeciego Wiek w procesie aktywizacji kulturalnej seniora* (2016), ProVision Solutions, Kraków.
- Salustowicz P. (2020) *Społeczne wykluczenie a edukacyjne potrzeby seniorów* [w:] K. Faliszek, S. Pawlas-Czyż (red.), *Socjologia bez granic O naukowej tożsamości działań na rzecz człowieka i jego środowiska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 293–304.

- Sałustowicz P., Gorzyńska-Bittner B., Kokociński M., Prysłowska-Kamińska A. (2020) *Potrzeby edukacyjne seniorów a uniwersytet trzeciego wieku*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Sulik M. (2022) *Uniwersytet trzeciego wieku w obliczu potrzeb „patchworkowo-kolażowej” starości* [w:] „Edukacja Dorosłych”, t. 87, nr 2, s.77–93. *Uniwersytety Trzeciego Wiek w roku akademickim 2017/2018*, GUS, Warszawa, Gdańsk 2019, www.stat.gov.pl.
- Uniwersytety trzeciego wieku w roku akademickim 2021/2022*, GUS, Warszawa, Gdańsk 2023, www.stat.gov.pl.
- Wróblewska I., Błaszczuk J. (2012) *Uniwersytety Trzeciego Wiek jako instytucje aktywizujące osoby starsze – badania własne*, „Nowiny Lekarskie”, 81, 1, s. 31–35.
- Zych A. (2012) *Globalne starzenie się oraz potrzeby społeczne, kulturalne edukacyjne ludzi starszych – wyzwania dla uniwersytetów trzeciego wieku*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”, 2, s. 157–4.